

Romano džaniben – ňilaj 2006
Časopis romistických studií

Amaro pajtrin Romano džaniben avel avri paľikerindos
la Kulturakere Ministerstvoske andre Čechiko Republika.

Kado lil kerďilas anda kodo, hod' i Filozoficko fakulta andi Karloski univerzita
rodelas informaciji paj Rrom taj kamelas te del le anglal ávere žejnenge.

Kadi keňva sas poťindi anda programo, savo kamel te vezetij e Rromen
andej lenge rromane sokáša. I Praha kado programo phuterdas ando berš 2006

Vaš kado numeros amen diňa love e organizacija Next Page.
Amen savore džene la ašaras, hoj kamel te hazdel opre the te barvaľarel
e romaňi čhib the e romaňi literatura.

O Next Page resel love khatar o Open Society Institute Peštate.

Anda peske louve das ame i nadacija Arbor Vitae

Tento časopis vychází díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky.

Toto číslo je výstup z výzkumného záměru č. 206809
realizovaného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze

Publikace byla financována hlavním městem Prahou z Celoměstských programů
na podporu aktivit národnostních menšin a integrujících se cizinců na území hl. m. Prahy
pro rok 2006

Tato publikace vyšla v rámci projektu "Podpora vydávání v romštině" za laskavého přispění
nadace Next Page, financována organizací Open Society Institute v Budapešti.

Projekt je financován za finanční podpory Nadace Arbor Vitae

— Indický původ Romů v díle M. Hübschmannové

Milena Hübschmannová je zakladatelkou moderní české romistiky. Byť se některým dílčím úsekům tohoto oboru věnovala i řada jejích předchůdců, od nich se Milena Hübschmannová v nejednom odlišovala. Pro vědce staršího období bývalo romistické téma zpravidla jen okrajovým námětem jejich celoživotního díla. Například vůdčí postavy lingvistické romistiky v devatenáctém století, August Friedrich Pott a Franz Miklošič, byli oba zakotveni v historicko-srovnávací lingvistice orientované v prvním případě obecně na indoevropské jazyky, v druhém případě zvláště na jazyky slovanské. V našem prostředí působil v podobném duchu Rudolf Sowa, jehož romistické práce sice nedosáhly věhlasu děl předchozích dvou osobností, zato však čítaly více položek a byly podepřeny vlastním výzkumem v terénu. V první polovině dvacátého století se v českých zemích romistice věnoval Vincenc Lesný, který jinak stál na počátku samostatné české indologie. Byla to však teprve Milena Hübschmannová, která v českém (respektive československém) prostředí postavila poznávání Romů do popředí svého celoživotního zájmu profesního i lidského.

Doprovodným rysem celoživotní pozornosti byla všestrannost zájmu Mileny Hübschmannové o Romy. Věnovala se romské lingvistice stejně jako folkloristice, literární vědě a překladatelské činnosti, etnografii, historii, studiu romské religiozity, psala o sociologických otázkách a v neposlední řadě byla činná i ve veřejném životě na poli romského etnoemancipačního hnutí. Ostatně i tato všestrannost bývá příznačná pro zakladatele novodobého humanitního oboru, jenž svým záběrem pokrývá velkou část témat spadajících do daného oboru, a tak naznačuje různé cesty poznání i svým žákům. Vyvrcholením průkopnických činů Mileny Hübschmannové bylo dosažení institucionalizace romistiky v podobě samostatného studijního oboru Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze.

Jedno z předních míst spektra jejích romistických témat zaujímaly otázky spjaté s indickým původem Romů. Záliba v této oblasti přirozeně vycházela z původního vzdělání Mileny Hübschmannové v indologii a jejího celoživotního zájmu o indickou kulturu. Na téma indického původu Romů napsala několik článků, Indie a její kultura však prostupují velkou část toho, co kdy Milena Hübschmannová napsala. Na následujících řádcích bychom proto

| Skupina hindštinářů se schází u manželů Schwarzových, počátek 90. let | Pavel Schwarz |

chtěli tento zájem Mileny Hübschmannové ve stručnosti připomenout a kriticky zhodnotit. V žádném případě nám nejde o vyčerpávající popis všeho, co by se k danému tématu dalo napsat. Především bychom rádi poukázali na některá její pozorování zásadního významu.

Indie Milenu Hübschmannovou okouzila již během gymnaziálních studií. V rozhovorech nejednou vzpomínala, jak jako třináctiletá psala slohovou práci na téma vymyšleného životopisu, v němž sama sebe viděla jako Indku ovládající sedm indických jazyků (BMRK

2002-2003: str. 126). Ve čtrnácti letech se začala učit bengálsky oblíbenější dílo bengálského spisovatele Rabíndranátha Thákura, prvního asijského nositele Nobelovy ceny za literaturu, a o rok později hindsky a urdsky na stejné Škole orientálních jazyků. Po maturitě pokračovala ve studiu moderních indoárijských jazyků na Filologické fakultě Univerzity Karlovy (vzniklé dočasným rozdělením Filozofické fakulty na filologickou a filozoficko-historickou část). Jako studentka se podílela např. na překladu studie indického ekonoma Kali Čarana Ghoše o hospodářsko-politických souvislostech britské koloniální nadvlády a hladomoru, který v roce 1943 zasáhl Indii. Příčiny svého zájmu o Indii později vysvětlovala jako danou karmu z minulého života, jako boží řízení, *dino le Devlestar*.

Hluboký zájem o všechno indické nakonec přivedl Milenu Hübschmannovou i k Romům. Návštěva Indie byla za tehdejších politických a sociálních podmínek nemožná, a tak svou touhu po bytostném kontaktu s Indií naplňovala v „indickém“ prostředí Československa – mezi Romy. Zprvu ji zaujala fyzická podobnost Romů s Indy, které znala z jejich dočasných pobytů v Praze. Co ji však zcela uchvátilo, byl jazyk, jež slýchávala na tehdejších „budovatelských brigádách“, a jemuž byla skrze hindštinu schopna rozumět. Jala se tedy učit romský jazyk a to velmi brzy přímo v romských rodinách – v Praze mezi poválečnými příchozími ze Slovenska, krátce nato v „cikánských“ osadách východního Slovenska. Soustředila se na sběr písní, pohádek, přísloví a lidových vyprávění, které ji nejprve sloužily jako studijní materiál, na jehož základě se jazyk učila. Později ji tyto prameny začaly zajímat i z hlediska folkloristického. Velmi vřelé přijetí, jakého se jí v rodinách dostalo, a hluboké procítění tradičního kulturního prostředí ještě nenarušeného asimilačními zásahy komunistického režimu ji předurčily k celoživotnímu ztotožnění se s romstvem. Lásky k Indii tím dostala novou, indicko-romskou

dimenzi. Milena Hübschmannová do konce svého života nepřestávala být okouzlována indickými souvislostmi romského bytí, ať už se projevovaly v rovině jazykové nebo sociokulturní.

Zájem Mileny Hübschmannové o Indii byl primárně upřen k Indii moderní. Snad to souviselo s její povahou člověka orientovaného na současné dění, což byla asi i podstata rozhodnutí studovat moderní indické jazyky a nikoliv staroindický sanskrt, jak to bylo v indologickém prostředí až do poloviny dvacátého století obvyklejší. V lingvistických úvahách se nikdy nepouštěla např. do výzkumu historického vývoje romštiny. Pokud romštinu srovnávala, tak vždy s indoárijskými jazyky moderními, převážně pak hindštinou, kterou znala nejlépe. Úmyslem takového srovnání přitom nebylo osvětlovat hláskové vztahy mezi romštinou a jí příbuznými jazyky, nýbrž zcela prostě poukázat na „indickou“ etymologii toho kterého slova a stále tak různými doklady připomínat původ romštiny. Očividně se v těchto příležitostných srovnáváních projevovala v neutuchající fascinaci „indickostí“ romštiny, jež byla alespoň zpočátku hnacím motorem zájmu Mileny Hübschmannové o romský jazyk vůbec. Srovnávací lingvistika však jejím vědeckým zájmem nikdy nebyla.

Fakt, že se Milena Hübschmannová nikdy příliš důvěrně neobeznámila se sanskrtem, bylo jistou nevýhodou při interpretaci indických jazykových dat. Projevovalo se to např. tím, že některá sanskrtská slova, jež hojně prostupují i slovní zásobu novoindických jazyků, Milena Hübschmannová označovala za hindská (např. *atitibi* „host“, Hübschmannová 1993: str. 110 až 111). V jedné ze svých posledních studií „Štefan Vali a malabárácká řeč tří indických mladíků“ (Hübschmannová 2003) správně poukázala na nepravděpodobnost tradičního předpokladu romistů-neindologů, že „rodný“ jazyk ke křesťanství konvertovaných studentů z „Malabáru“, jejichž slova se ve druhé polovině osmnáctého století rozhodnul předložit Romům kalvínský kazatel Štefan Vályi, byl staroindický literární sanskrt. Sama pak spíše na základě historických než lingvistických souvislostí navrhla, že oni studenti patrně pocházeli z ostrova Cejlon (dnešní Šrí Lanka) a jejich jazykem byla indoárijská sinhalština.

V lingvistické části své studie se opírala o slovník literární sinhalštiny, jež obsahuje velký podíl sanskrtských a pálijských slov nevyskytujících se v mluvené řeči. A právě tato slova spíše než vlastní sinhalská cituje v příloženém slovníčku, který má ilustrovat podobnost „sinhalských“ a romských slov. Sinhalština, ač s romštinou geneticky spřízněná, je jí ve skutečnosti jen velmi málo podobná a lze velmi vážně pochybovat o tom, že by rodilí mluvčí romštiny byli „bez námahy a bez obtíží“ s to rozpoznat význam „většiny z více než tisíce“ sinhalských slov. Její (i základní) slovní fond je nasycen výrazy s neindoevropskou etymologií, ryzí sinhalská slova indoárijského původu mnohdy natolik změnila svou podobu, že jeví jen velmi malou podobnost ke svým romským kognátům. Pro ilustraci stačí zmínit hned první dva autorkou

uváděné příklady – „oko“ sinhalsky není *ak*, ale *āhā* ze starosinhalského *āsa*, jež se stejně jako romské *jakh* vyvinulo ze staroindického *akṣi*, označení ohně *agni* je sanskrtské, sinhalsky je „oheň“ *ginna*, což je opět příbuzné, ale nepříliš podobné romskému *jag*; zcela cizí jsou pak v sinhalštině aspirované konsonanty, které se objevují v některých citovaných slovech a nepodobnost jinak spřízněných slov lze ilustrovat i na slovech, ve kterých pokročilejší stav prozrazuje romština – např. slovesný kořen slovesa „jít“, který Milena Hübschmannová neuvádí, je v sinhalštině *ya-* [čteme *ja*] vyvinuvší se stejně jako romské *dža-* ze staroindického *yā-*. I když tedy závěr autorky nelze přijmout bez výhrad, zmíněná studie svůj smysl bezpochyby má. Obsahuje totiž řadu důležitých postřehů a bourá nejedno stereotypní tvrzení, jež badatelé na poli romistiky opisují jeden od druhého.

Podobně jako v případě romsko-indických lingvistických srovnání vycházela Milena Hübschmannová i ve svých uvahách o sociokulturních paralelách tradiční romské a „indické“ kultury převážně ze studia současnosti. Jako zdroj inspirace jí přitom ponejvíce sloužily vlastní poznatky a zkušenosti nabyté v autentickém prostředí romských osad a domácností na straně jedné a při návštěvách Indie na straně druhé. Milena Hübschmannová nebyla člověkem, který by – jsa uzavřen mezi čtyři stěny své pracovny – za pomoci stohů knih bádala nad daným vědeckým problémem: Milena Hübschmannová byla osobností, která svou tvůrčí jiskru dovedla nejlépe rozžehnout v terénu v kontaktu s lidmi a poznáváním jejich žité kultury. Sama za své největší učitele považovala romské přátele, kteří ji do svého jazyka a kultury zasvětili.

Indii Milena Hübschmannová navštívila několikrát. V první polovině roku 1969 do Indie zamířila, s nadsázkou řečeno, přímo z romské osady Rakúsy u Kežmarku. Výsledkem jejího tříměsíčního pobytu konfrontovaného se studiem sociálně antropologické literatury o Indii se stala studie, jež pod názvem „What Can Sociology Suggest about the Origin of Roms“ (Co může naznačit sociologie o původu Romů) vyšla roku 1972 v *Archivu Orientálním*. V tomto článku se snažila nastínit možný směr dalšího bádání o původu Romů, tentokrát nikoliv z pohledu lingvistiky, ale v dosud zanedbávaných sociologických souvislostech. Důraz v těchto souvislostech přitom kladla na výzkum jevů známých ze současné – avšak tradiční – Indie a jejich porovnání s tradiční situací Romů. Stálo by za to některé její myšlenky připomenout.

Ve studii Milena Hübschmannová načrtla původ indické kastovní společnosti jako výsledku specifické komunikační situace. K té došlo v prostředí původně obývaném bezpočtem horizontálně vymezených etnických jednotek, které byly nuceny k vzájemné komunikaci. Dále se věnovala základním rysům kast (džáti), jejich vlastní kulturní autonomii a identitě (udržované přísnou endogamií) a mezikastovním vztahům, ve kterých hlavní roli hraje ekonomická komplementarita kast a vertikální postavení jednotlivých džáti v hierarchii. Těžiště studie by bylo

raj (राज ? , femm. rani) signora (vedi gadžo, राणी)

rakho : राखु) dim. rakhor; 1. ragazzo gadžo; 2. figlio gadžo.

rakhi (राखी) dim. rakhor; 1. ragazza gadžo; 2. figlia gadžo.

Rom (etnonimo derivato dal nome originale jati dom; डोम) femm. Romni, Ró-
ma, agg. romano, avv. romanes. 1. membri del gruppo etnico Rom. I gadžo usano per
i Rom l'appellativo Cikán (tocco), Cigán (almacchia) che corrisponde all'italiano zingaro.
Lo stereotipo del Cikán, spesso usato appunto in senso negativo, è di qualcuno
che mente, ruba. Per questa ragione i Rom odiano tale parola. L'Unione dei Rom
(1969-1973) provò a introdurre l'etnonimo Rom in ceco e in slovacco. Ora gran parte
delle istituzioni gadže l'hanno acquisito e viene anche usato nella stampa e nella let-
teratura scientifica al posto del peggiorativo Cikán. 2. marito (romčí - moglie).

raňj (?) ecclesiastico, prete.

muštro (?) mucoso.

muvi (?) mucosa.

[Z hesláře k článku „La credenza nel mulo fra i Rom Slovacchi“, Lacio Drom 2-3|1987]

možno označit za popis „kastovní dynamiky“. Zde se věnovala procesům, které vedou ke vzniku nových džátí, migraci džátí do jiných oblastí, snahám o zlepšení sociálního postavení v hierarchii, faktorům ztráty původní socioekonomické role apod. Právě tuto část doprovodila konkrétními příklady, na které narazila při osobních setkáních s příslušníky různých kast v odlišných částech Indie. V terénu se jednak snažila vysledovat procesy sanskritizace (sociální pohyb kasty vzhůru), situaci džátí, jejichž předci před několika generacemi opustili původní etnojazykové prostředí a dnes žijí v cizím prostředí, a v této souvislosti i vzájemné vztahy kast, které pocházejí z jedné oblasti původu, ale momentálně se nacházejí na společném cizím území. Poznala, že u takových kast distance přetrvává i nadále a faktory cizího prostředí nevedou k jejich splynutí. Všechny tyto džátí byly původem z Rádžasthánu pravidelně sužovaném hladomory. Hladomor pak Milena Hübschmannová považovala za příznačný činitel ztráty socioekonomické role a s tou spojený potulný způsob života (*vagrancy*, jež odlišovala od „*craftsmen*“ *nomadism* – kočování spojeného s nabízením určitého zboží a služeb). V závěru studie učinila předpoklad, že popisované sociální jevy známé ze současnosti musely v Indii existovat i před více než tisíci lety, kdy z Indie Romové migrovali. Navrhla tedy hypotézu, která by pohyb předků Romů (dómů) v indickém prostoru a následnou migraci z Indie vysvětlila jako důsledek právě těchto jevů.

Jeden chybný údaj se v článku objevuje na jeho počátku, kde Milena Hübschmannová stručně podává přehled dosavadního výzkumu o původu Romů. Autorka zde píše, že „*The English linguist John Sampson was the first to couple the Roms with the Indian caste of Doms...*“ (str. 51). Tím prvním nebyl John Sampson, nýbrž o skoro století před ním německý sanskritista Hermann Brockhaus v dopise indoevropeistovi A.F. Pottovi, jenž příslušnou část dopisu uveřejnil v první části svého dvousvazkového díla *Die Zigeuner in Europa und Asien*. Ve všech dalších pojednáních již Milena Hübschmannová uvádí tuto skutečnost správně, přičemž úryvek z onoho dopisu s oblibou i cituje (např. Hübschmannová 1997: 14). Kupodivu ve zmíněné studii zatím nepolemizuje s uvedeným názorem Briggse, který ve svém unikátním a jinak výborně zpracovaném díle o současných dómeh v Indii, *The Doms and Their Near Relations*, tvrdí, že dómové jsou potomky čandálů zmiňovaných ve staroindické literatuře. Milena Hübschmannová toto tvrzení v dalších letech jednoznačně odmítala (např. *Amaro gendalos* 1998, č. 9: str. 19) a my se k němu o něco níže vrátíme.

Terminologická nejasnost, která může vést (a také vede) k nepochopením a scestným dedukcím, vedla Milenu Hübschmannovou k praxi nesnažit se za každou cenu indický termín s kulturně specifickým obsahem překládat evropským ekvivalentem. Proto se sama zdráhala nadměrně užívat portugalského výrazu „kasta“, namísto něhož dávala přednost původnímu indickému *džáti* (někdy ne úplně správně uváděnému jako *džáti*). Problémy vznikající při používání slova „kasta“ v evropském prostředí jsou přitom více než výmluvné. V řadě popularizačních pojednání se kasta nepřipustně ztotožňuje s tím, co indická tradice označuje termínem *varna*, pro jejíž překlad by se spíše hodilo označení „společenský stav“. *Varna* a *džáti* přitom nejsou ani historicky spřízněny tím, že by vznikly jedna z druhé, jak se občas mylně traduje. Právě v tomto pojmovém zmatení má svůj původ i naneštěstí již zaběhnuté pojmenování „bez-kastovní“ (kteří jsou ve skutečnosti „bezvarnovní“). Jako hodnotově ne neutrální odmítala také označení „nedotýkatelní“, a místo toho se obracela buď k sanskrtskému *pañčama*, dosl. „pátý“, ve smyslu příslušníci „páté varny“ (tedy ti, kteří nepatří k žádné ze čtyř varn), anebo ještě častěji k termínu *ádívásí*, „původní obyvatel“, vycházejíc z obecně přijímaného předpokladu, že „pátou varnu“ utvářejí především právě příslušníci hinduizovaných kmenů indických praobyvatel, tj. *ádívásíjů*. Používání indického (sanskrtského) *džáti* namísto evropského „kasta“ má své opodstatnění i ve světle obvyklého nepřekládání termínu *varna* (pokud už se nezaměňuje s kastou).

Za originální inovaci je třeba pokládat snahu o zavedení termínu „džátinimum“ jakožto obecného označení kastovního jména (podle etnonimum, socionimum...). Milena Hübschmannová se všemi těmito příklady odklonila od zvyklostí některých svých indologických kolegů, kteří se naopak snažili pro různé indické termíny se zcela specifickým a do značné míry

nepřeložitelným významem najít či vymyslet co „nejpřesnější“ český ekvivalent. Známy je návrh Vladimíra Miltnera překládat jeden z ústředních pojmů všech indických náboženství *dharma* jako „držmo“; Milena Hübschmannová nejenže pojem *dharma* nepřekládala, ale díky jeho jedinečnému obsahu odkazujícím k odlišným profesním tradicím a zvyklostem jednotlivých džátí jej využívala i při popisu tradičního způsobu života romských societ.

W. R. Rishi a M. Hübschmannová, Londýn, 1981
| archiv Mileny Hübschmannové |

Velkou pozornost věnovala Milena Hübschmannová výkladu specifik romské kultury skrze zvláštnosti kulturního prostředí Indie. Toto téma úzce souviselo s její celoživotní snahou přispět k porozumění mezi Romy a Neromy, jelikož nutným předpokladem každého porozumění je důkladné poznání. Poznání je podmínkou citlivého přístupu k Romům, respektu k jejich kulturní svébytnosti, dovede odlišit pozitivní stránky romství od sociálně patologických jevů daných ekonomicko-sociálním postavením a ničivými zásahy do tradiční struktury ze strany neznalých „gádžů“. Milena Hübschmannová kladla důraz na pochopení vzájemných souvislostí různých jevů a poznání jejich kořenů. Právě zde bylo indologické zakončení Mileně Hübschmannové velkou výhodou, neboť tak dokázala rozpoznat indické archetypy, které se v romské komunikační symbolice nacházejí. Na tomto místě je třeba připomenout knížku *Šaj pes dovakeras – Můžeme se domluvit* (1. vydání 1993), v níž naprosto jedinečně postihuje předsudky neromské veřejnosti vůči Romům a čtenáři umožňuje vidět hlubší kořeny romského jednání. S velkým zaujetím porovnává odlišné vnímání rituální nečistoty v obou kulturách, vzájemné vztahy různých romských skupin, v nichž se uplatňují podobná pravidla jako v indické kastovní společnosti, či velký význam přikládány pohostinnosti. Již bylo zmíněno, že se v těchto úvahách neopírala o vyčtené informace, ale především o vlastní zkušenosti, které v romském i indickém prostředí zažila. Výrazně komparativní charakter má i její studie „Od etnické kasty ke strukturovanému etnickému společenství“, která vyšla v rámci mezioborově pojatého sborníku *Romové v České republice* (1999). I tu autorka zasvětila výkladu romského sociokulturního společenství v souvislostech jevů a procesů známých z kastovního prostředí Indie.

Velmi se Milena Hübschmannová zajímala o historické souvislosti původu Romů. Ačkoliv nebyla historička, z pozice indoložky měla k tomuto tématu co říct. Jeden z jejích největších přínosů na tomto poli se nachází v trvalé snaze o vymýcení jednotvárných tvrzení a předpoklady, které statě o původu Romů prostupují. V těch se stereotypně objevuje, že předci Romů na indické půdě patřili k „nízkým“ (či dokonce „nejnižším“), „opovrhovaným“, „vyloučeným“, „nedotýkatelným“ skupinám obyvatelstva. Tyto přívlastky, jak Milena Hübschmannová neustále podotýkala, jsou pouze podmíněnými a ne celou skutečnost postihujícími výrazivými. Jinými slovy říkají jen „b“, ale už nezmiňují „a“, z něhož ono „b“ plyne. Jejich relativitu lze v indickém kontextu označit jako časovou, prostorovou a myšlenkovou. Časová relativita znamená, že v průběhu pěti tisíc let indické historie se „vysoké“ – „nízké“ společenské postavení proměňovalo, prostorová, že i během jednoho časového bodu bylo postavení příbuzných či dokonce těch samých societ v různých částech subkontinentu odlišné, a myšlenková, jíž Milena Hübschmannová věnovala pozornost asi největší, mluví o doktrinnální podmíněnosti posuzování pojmů „vysoký“ a „nízký“. Po celou dobu historického vývoje Indie, kterou máme literárně pokrytou, vznikala heterodoxní náboženská a sociální hnutí, která zpochybňovala tradiční bráhmanskou hierarchizaci a zvláště pak sociální a náboženské vyloučení některých společenských vrstev. K těmto směrům vzniknuvším ve velmi raných dobách patřil např. buddhismus, džinismus a mnoho dalších dnes již zaniklých směrů, v novějších dobách z podobných základů povstalo hnutí santů a sikhismus, řada „nekonvenčních“ myšlenek prostupuje bhaktická hnutí. Tyto alternativní směry i v indickém kontextu odmítají chápat původ člověka jako determinující faktor míry jeho lidské kvality (srov. Hübschmannová 1997: 16-19).

V této souvislosti se na pravou míru snažila uvést také volné nakládání různých skupinových označení, která nezasvěcená tvrzení o „nízkém“ původu Romů doprovázejí. Jedním z takových pojmenování je „párja“. To původně vůbec nebylo označením pro „nedotýkatelné“, nýbrž ve své výchozí tamilské podobě *paraiyan* označovalo tamilské bubeníky, kteří ve starotamilské společnosti nesli velmi důležitou úlohu ochránců krále před působením rituálně nečistých sil. Teprve Britové v koloniálních dobách ze jména tamilských bubeníků udělali obecné pojmenování „nedotýkatelných“. Tvrzení, že předci Romů byli párjové, tudíž neobstojí ve dvou smyslech: za prvé nebyli tamilskými bubeníky a za druhé v době, kdy se slovo *pariah* vžilo jako označení pro všechny *pañčama*, už dávno nežili v Indii. Jiné takové označení „čandála“ se v různých údobích a kontextech používalo různě (potomek smíšeného manželství, popravený a spalovač mrtvých, nečistý člověk, nadávka). Ve svých přednáškách přirovnávala jeho dnešní používání k romskému *degešis*, jež prošlo vývojem z původního označení pojídače zdechlin k prosté nadávce. Milena Hübschmannová zastávala hypotézu o romsko-đómské příbuznosti

a právě ḍómové byli od čandálů v literárních zmínkách jasně odlišováni, v kterémžto světle jakékoliv ztotožňování Romů s čandály neobstojí.

Předci Romů – ḍómové – patřili k původnímu obyvatelstvu indického subkontinentu, které zde žilo dlouho před příchodem mluvčích indoevropských jazyků, v dobách, kdy například v jeho severozápadních oblastech kvetla jedna z největších civilizací té doby na světě, civilizace údolí Indu a Sarasvatí. O její více než tisíc let trvající existenci toho nevíme mnoho. Milena Hübschmannová se nikdy neuchylovala k diskreditujícím a nacionalisticky podbarveným tvrzením o tom, že by např. předci Romů tuto civilizaci vybudovali, ba ani k takovým, jež by tvrdili, že v ní žili. Pouze upozorňovala na jasnou skutečnost, že prehistoričtí předci Romů, za předpokladu, že jsou potomky ḍómů, žili na půdě Indie v dobách této civilizace. Teprve po zániku této „protoindické“ civilizace na subkontinent proudily kmeny nomádů ze střední Asie, kteří si říkali Áryové, a kteří s sebou přinesli indoevropské jazyky. V oblasti jejich usídlení poté začala vznikat nová civilizace, která byla spojena s užíváním indoárijských jazyků, a v jejímž rámci se prosadil svérázný koncept hierarchického členění společnosti.

Je na tomto místě ovšem třeba poznamenat, že Milena Hübschmannová ve svých úvahách vycházela z některých názorů, které dnešní indologie již přehodnocuje a opouští. Prozrazuje to terminologie, kterou při referování o nejstarších indických dějinách používá. (Srov. Hübschmannová 1998: 27.) Starší představy příliš vyzdvihovaly „árijský“ či dokonce „indoevropský“ etnický princip v procesu nejstaršího budování hinduistické civilizace. O předindoevropském obyvatelstvu se starší věda vyjadřovala ve zjednodušujících větách, že „původní obyvatelstvo bylo Áryji částečně pobito, částečně zahrnuto a z větší části podmaněno.“ Skutečnost však musela být mnohem složitější a mnohvrstevnatější – už i vzhledem k obrovskému časovému rozpětí, během kterého k civilizačnímu pnutí docházelo. Hinduistická civilizace je výsledkem syntézy árijské pastevecké kultury a autochtonních zemědělských kultur, ale není výsledkem nějakého „podrobení“ Indie cizími nomády. (Srov. Strnad 2003: 42.) Teprve v průběhu staletí se tato civilizace postupně rozšiřovala do nových oblastí, a tak do svého rámce zahrnovala i etnika dosud žijící mimo její dosah. A právě příslušnost k populacím po dlouhou dobu

| Z anglické verze s přihlédnutím k německému překladu a k hindskému originálu převedla do češtiny Milena Hübschmannová |

žijícím mimo hinduistickou kastovní společnost a odlišnost jejich kultur jsou spolupodmiňujícími faktory příslušnosti k „nedotýkatelnému“ postavení v Indii posledních dvou tisíciletí.

Zacházení s minulostí, která se dotýká samých kořenů nějakého lidského společenství, je velmi citlivou záležitostí. Obzvláště to platí tehdy, je-li tímto společenstvím etnikum, jež bylo po staletí vystaveno útrapám v podobě vyhánění, pokusů o genocidu, asimilaci. Milena Hübschmannová častokrát zdůrazňovala, že minulost obecně, a poznání kořenů zvláště, má být oporou etnické identity a její pochopení by mělo vést k upevnění sebevědomí těžce zkoušeného národa. V této souvislosti také poukazovala na nepřípustné ignorování dějin Romů školními osnovami. Proto se sama snažila zpřístupňovat Romům fakta o jejich nejstarších dějinách. Dělo se tak formou častých přednášek určených pro romské posluchače, osobními rozhovory s romskými přáteli, ale také publikováním popularizačních článků v romském tisku. K nim patřila například série statí „Romaňi historija/Romské dějiny“, jež v letech 1998 a 1999 vycházela dvojjazyčně romsko-česky na pokračování v měsíčníku *Amaro gendalos*. Zvláštní pozornost v tomto seriálu věnovala právě otázkám spjatým s indickým původem Romů. Doufejme, že se brzy naplní přání (nejen) Mileny Hübschmannové, aby se kulturně-historické informace o Romech staly přirozenou součástí obecných znalostí průměrně vzdělaného člověka, a zvláště pak aby byly co nejvíce přístupny Romům samotným.

Přínos Mileny Hübschmannové pro romistiku je zřetelný. Pokusme se teď proto odpovědět na otázku, jaký přínos může její dílo mít pro indologii, kterou Milena Hübschmannová původně vystudovala. Zájem tradiční indologie se obvykle soustředil na to, co bychom snad mohli nazvat psanou kulturou. Ta je buď spjata se studiem sanskrtu anebo moderních indických jazyků v jejich spisovných podobách. Především je však spjata s myšlenkovým dědictvím intelektuální elity, kterou v Indii tradičně utváří bráhmanská vrstva. A právě o představy této vrstvy se západní badatelé ve svém poznávání Indie opírají především. To zpětně ovlivňuje i celkový pohled na indickou kulturu, který je v některých aspektech jednostranný a tudíž nevyvážený. Indie však není jen zemí bráhmanské kultury, jakkoliv si např. jejich literární tvorba zaslouhuje náš nesporný obdiv. Je to také země domorodých kmenů a lidových vrstev, jejichž perspektiva může jedinečně obohatit naše nazírání na tento uchvacující subkontinent. A o to se právě snažila Milena Hübschmannová, která se nespokojovala s tradičními výklady indické reality, jejichž předpojatosti a zjednodušující klišé výslovně pojmenovávala a zpochybňovala.

Literatura

- BRIGGS, George Weston. *The Doms and Their Near Relations*. Mysore: Wesley Press, 1953.
- GHOŠ, Kali Čaran. *Hladomor v Bengálsku*. Přel. Milena Hübschmannová a Václav Černý. Praha: SNPL, 1953.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. Od etnické kasty ke strukturovanému etnickému společenství. In: *Romové v České republice*. Praha: Socioklub, 1999. s. 115-136.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. Odkud jsme přišli, kdo jsme, kam jdeme? In: *Jdeme dlouhou cestou*. Praha: Arbor Vitae, 1998. s. 23-29.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. Romaňi historija/Romské dějiny. *Amaro gendalos* 1998–1999.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. Stefan Vali a „malabárská řeč“ tří indických mladíků. *Romano džaniben*, jevend 2003, s. 93-106.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. *Šaj pes dovakeras – Můžeme se domluvit*. Olomouc: Univerzita Palackého, 1993.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. What can sociology suggest about the origin of Roms. *Archiv orientální*. 1972, 40, 1, s. 51-64.
- POTT, August Friedrich. *Die Zigeuner in Europa und Asien*. Halle: Heynemann Verlag, 1845.
- Rozhovor s Milenou Hübschmannovou. *Bulletin Muzea romské kultury*. 2002–2003, 11–12, s. 122-133.
- STRNAD, J. – FILIPSKÝ, J. – HOLMAN, J. – VAVROUŠKOVÁ, S. *Dějiny Indie*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003.

Summary

Indian Origin of the Roma in the Works of Milena Hübschmannová

This article describes the background to Milena Hübschmannová's lifelong interest in the Indian origins of Romani language, culture, and history and critically examines some key contributions of her research to these topics by reference to specific published writings. It begins by contrasting Milena Hübschmannová's research, based on the study of modern Indian languages as well as the Romani language and relying on fieldwork-based data collection, with that of earlier scholars coming from a comparative-linguistic background in Indo-European studies or to that of Indian Studies professionals, who focused on Sanskrit and ancient Indian languages. The diversity of topics she addressed in her research is also mentioned. Her involvement with Romani studies is described as naturally emerging from her original fascination with Indian languages and culture which lies at the heart of much of her research among the Roma.

The article focuses on several aspects of this research: linguistic, sociological and historical. It examines the effect of her training in modern Indian languages on her analysis of linguistic data in the Indian context, and her efforts to demonstrate a relationship between the Romani and Indian languages; it analyses the sociological connections she made between the Romani and Indian cultures, and discusses her commitment to encouraging mutual understanding between Roma and Non-Roma based on knowledge of the socio-historical record; the article also examines the reflection of Milena Hübschmannová's background in Indian Studies in her strong interest in the historical development of the Roma, their possible ancestry among the original inhabitants of the subcontinent, and the effect of the arrival of the Indo-Europeans on their language and social development. Finally, Milena Hübschmannová's commitment to making her research accessible to the Roma themselves is addressed in the context of her support for the Romani emancipation movement and her desire to give back to the Roma an understanding and appreciation of their own background and history.

Shukti Chaudhuri-Brill